

PRIOLOG PROUČAVANJU DUBROVAČKIH TRGOVAČKIH DRUŠTAVA

Prof. dr Ignacij Voje
Istoričar

Apstrakt: Na osnovu građe Dubrovačkog arhiva prikazani su neki oblici poslovanja trgovačkih društava u srednjovjekovnom Dubrovniku, kao i njihova terminologija. Izneseni su dokazi protiv teze koja ocjenjuje komendu ili socijetas kao jedan od načina kreditiranja. Naprotiv, u okviru poslovanja trgovačkih društava razvija se specifičan oblik kreditnog poslovanja.

Ključne riječi: Trgovačko društvo, „commenda”, „collegantia”, „societas”, „socius stans”, „socius tractans”, *Debita notariae*, notar, zadužnica, dužnik, vjerovnik, zajam, lucrum.

U posljednjim stoljećima srednjeg vijeka, u Dubrovniku, kao i u svim trgovačkim centrima Europe, vršili su se trgovački poslovi pomoću trgovačkih društava. U okviru trgovačkih društava, za kraće ili duže vreme, povezivali su se dva ili više ortaka iz redova trgovaca ili pomoraca. Ovo povezivanje imalo je namjeru da se udružuju finansijska sredstava i da se izbjegava rizik kod poslovanja. Trgovačka društva išla su kroz različite faze razvitka od komende do kolegance i kompanije. Ovi organizacioni oblici udruživanja trgovaca i pomoraca u Dubrovačkoj republici značili su viši stupanj privrednog razvitka Dubrovnika.

U svjetskoj, kao ni u dubrovačkoj istorijskoj literaturi, nemamo još cjelovitog prikaza i djelovanja trgovačkih društava u srednjem vijeku. Djelovanje trgovačkih društava bilo je djelimično obrađeno ili vremenski ograničeno, i to na osnovu nepotpune arhivske građe. Zanemarena su bila neka pitanja ekonomsko-formalnog-pravnog karaktera. U ovom smislu radi se o pitanjima međusobnih odnosa između ortaka. Strana literatura o trgovačkim društvima, prije svega o komendi (commenda), je vrlo opsežna a stanovišta pojedinih istraživača su vrlo dijametralna.¹

¹ Da spomenemo neke temeljne radove: Goldschmidt L, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Stuttgart 1892; Sayous E. A., *Der moderne Kapitalismus* de W. Sombart, et *Gènes aux XII et XIII siècles*, *Revue économique et sociale*, april 1929; isti, *Le capitalisme commercial et financier dans les pays chrétiens de la Méditerranée occidentale depuis la première croisade jusq'à la fin du moyen âge*, *Vierteljahrsschrift für Soc. u. Wirtschaftsge-*

Bogata dubrovačka arhivska građa pruža odgovore na brojna pitanja razvitka dubrovačkih trgovačkih društava. Mnoge teme su otvorene ali postoje razmimoilaženja. Do danas nemamo cjelovite slike o ovom vrlo značajnom obliku trgovačkih odnosa u srednjovjekovnom Dubrovniku. Prvi koji se dohvatio ovog pitanja bio je historičar Gregor Čremošnik,² jedan od najboljih poznavalaca Dubrovačkog arhiva. Prije svega su ga interesirale pravne odredbe i propisi koje je tražio u statutima srednjovjekovnih dalmatinskih komuna i, posebice, u *Dubrovačkom statutu* iz 1272. godine. Jelena Danilović³ je sa pravnog stanovišta obradila ugovor „collegantia” u dubrovačkom pravu i utvrdila da postoji veća veza sa vizantijskim pravom, nego sa mletačkim pravnim propisima. Komendom kao pomorskom institucijom bavili su se V. Brajković⁴ i A. Marinović.⁵ Za proučavanje dubrovačkih trgovačkih društava vrlo je značajna sedma knjiga *Dubrovačkog statuta*, koju je preveo Zdravko Šundrica⁶ i komentirao one članove koji spominju različite oblike trgovačkih društava.

Bariša Krekić je kompleksnije, na osnovu arhivske građe, obradio dubrovačka trgovačka društva.⁷ Nije se upuštao u teoretska pitanja. Njegova namjera bila je prikazati obim i vrednost trgovačkog prometa na relaciji Dubrovnik–Levant u periodu od 1320. do 1460. Utvrdio je uzroke oscilacija u prometu u pojedinim razdobljima, interesovali su ga broj ortaka, rokovi djelovanja, obim uloženog kapitala, odn. vrednost trgovačke robe, investicije i slično. Na sličan način djelovanje trgovačkih društava na području srednjovjekovne Srbije obradio je Momčilo Spremić.⁸ Ograničio se na period od početka vladavine Đurđa Brankovića, od godine 1421. do pada Smedereva 1459. Neke interesantne

schichte 29, 1936; Asuti G., *Origini e svolgimento della Commenda fino al secolo XIII*, u zbirci *Documenti e studi per la storia commercio e del diritto commerciale italiano* 3, Torino 1933; Saponi A., *Le compagnie meercantili toscane del dugento e dei primi el trecento*, *Studi si storia economica*, Firenze 1955; Luzzatto G., *La commenda nella vita economica de secoli XIII e XIV con particolare riguardo a Venezia*, *Studi di storia economica veneziana*, Padova 1954.

² Čremošnik Gregor, *Naša trgovačka društva u srednjem vijeku*, Glasnik Zemljskog muzeja XXXVI, Sarajevo 1929, 61–69.

³ Danilović Jelena, *O ugovoru „collegantia” u dubrovačkom pravu u periodu mletačke vlasti*, Zbornik Filozofskog fakulteta XI–1, Beograd 1970, 289–305.

⁴ Brajković V., *Razvoj pomorskog prava na našoj obali*, Pomorski zbornik, 1961, 439.

⁵ Marinović A., *Pomorsko pravni rpopisi sredovječnog dubrovačkog statuta*, *Pomorski zbornik*, 1963, 413.

⁶ Šundrica Zdravko, *Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta*, Dubrovnik 1972.

⁷ Krekić Bariša, *Trgovačka društva u srednjovjekovnom dubrovačko-levantskom saobraćaju*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu IV, Novi Sad 1959, 11–28.

⁸ Spremić Momčilo, *Dubrovačka trgovačka društva u despotovini Đurđa Brenkovića*, Zbornik Filozofskog fakulteta XIII–1, Beograd 1976, 85–102.

pogleda na poslovanje dubrovačkih trgovačkih društava na području Srbije i Bosne u XV vijeku iznio je u svom pregledu dubrovačke istorije Jorjo Tadić.⁹ Poslovanje trgovačkih društava na području Balkanskog poluostrva u osamdesetim i devetdesetim godinama XV vijeka, kad se ponovo oživlja kopenska trgovina sa osmanskom državom, obradio je Ivan Božić.¹⁰ Upozorio je na različite oblike međusobnog povezivanja između ortaka.

Desanka Kovačević Kojić je udruživanje dubrovačkih trgovaca u trgovačka društva obradila na više mjesta u svojim radovima¹¹ koji su vezani za proučavanje dubrovačke trgovine u Bosni i Hercegovini. U svojim radovima podvukla je da je udruživanje trgovaca u trgovačka društva bio vrlo omiljen i rentabilan oblik trgovine. Imeđu ostalog, nju je interesovalo uključivanje domaćih trgovaca iz Bosne i Hercegovine u ovaj oblik poslovanja. Mirjana Popović Radenković¹² nastavila je vremensko proučavanje trgovačkih društava na području Bosne i Hercegovine u periodu od 1480. do 1500. Na neke specifičnosti u vezi sa poslovanjem dubrovačkih trgovačkih društava na području Balkanskog poluostrva u drugoj polovini XV vijeka upozorio je Ignacij Voje.¹³

Na problematiku dubrovačkih trgovačkih društava nailazimo i u studijama u kojima autori obrađuju dubrovačku trgovačku mrežu na području Italije. Momčilo Spremić¹⁴ naveo je mnogo novih podatak o poslovanju dubrovačkih trgovačkih društava na području južne Italije (Aragonska kraljevina) sredinom 15 vijeka. Rezultate istraživanja dubrovačke arhivske građe prikazao je u više tabela. Ignacij Voje¹⁵ namjeravao je da skrene pažnju na specifičnosti poslovanja trgovačkih društava na području južne Italije, Marake i Venecije od tridesetih godina XV vijeka pa do kraja stoljeća.

Prvi koji se prihvatio teoretskog proučavanja problematike osnivanja i djelovanja trgovačkih društava uopšte, bio je Ferdo Gestrin¹⁶ i to na osnovu

⁹ Tadić Jorjo, *Istorija Dubrovnika do polovine XV vijeka*, Istorijski časopis XVIII (Beograd 1971) str. 26, 27.

¹⁰ Božić Ivan, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV vijeku*, Beograd 1952, 273–276.

¹¹ Kovačević Desanka, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 62–64 i 130–132.

¹² Popović Radenković Mirjana, *O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom (1480–1500)*, Istorijski glasnik 1–4, Beograd 1951, 16–18.

¹³ Voje Ignacij, *Poslovanje dubrovničkih trgovskih družb na Balkanskom polotoku v drugi polovici XV. stoljetja*, Zgodovinski časopis XXVIII/3–4 (Ljubljana 1974), 215–222.

¹⁴ Spremić M., *Dubrovnik i Aragonci (1442–1459)*, Beograd 1971, 109–118.

¹⁵ Voje I., *Trgovske zveze med Dubrovnikom in Markami v 14. in 15. stoljetju*, Zgodovinski časopis XXVIII (1974) 215–222; *ibid.*, *Poslovanje dubrovničkih trgovskih družb v srednji in južni Italiji v 15. stoljetju*, Jugoslovenski istorijski časopis 3–4 (Beograd 1980) 237–250.

¹⁶ Gestrin Ferdo, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoljetja*, Ljubljana 1965.

arhivske građe Piranskog arhiva. Trgovačka društva najprije se spominju u pomorskoj trgovini, a tek kasnije u kontinentalnom trgovačkom prometu. Kako u Pirani, tako se i u Dubrovniku spominje trgovačko društvo koje ima karakter komende („commenda”). Komenda je bila u početku raširena na području Mediterana. Za komendu je značajan ugovorni odnos između dva partnera. Jedan partner – „socius stans” isporučuje drugom partneru – „sociusu tractansu” gotov novac ili trgovačku robu sa namjerom da obavi posao u pomorskoj trgovini po uputstvima prvog partnera – „stansa” u korist obiju ugovorenih stranaka. Treba naglasiti da se u dubrovačkoj arhivskoj građi ovaj oblik tehničke trgovine ne naziva imenom komenda. U Dubrovniku se za ovaj oblik udruživanja upotrebljava naziv „collegantia”, isto kao u Veneciji. Iz dubrovačkog Statuta možemo utvrditi da se ovakav ugovor sklapa isključivo u vezi sa pomorskom trgovinom. U *Statutu* se navodi isključivo jednostrana kolegancija. Kapital ulaže samo jedan partner – stans. Istovremeno se u Veneciji primjenjuje dvostrana kolegancija – kapital ulažu oba partnera – stans i traktator. Tek iz druge polovine XIV vijeka u Dubrovniku su poznati podaci o dvostranoj koleganciji. Onda već možemo govoriti o trgovačkom društvu – „societas” gdje se ortaci obavezuju jedan drugome i u ugovor čak uključuju zajedničku imovinu.¹⁷ Iz sačuvanih podataka možemo utvrditi da su Dubrovčani u XIV vijeku imali praktičan smisao da postojeće pravne norme modificiraju u skladu sa svojim potrebama.

Komenda je postepeno gubila svoj prvobitni karakter. Sve veće proizvodne mogućnosti u Dubrovniku tražile su veće investiranje u trgovinu. Zbog toga je došlo do povezivanja trgovaca u prava trgovačka društva. Vrlo je teško na osnovu arhivske građe utvrditi kada je došlo do prelaza iz komende u pravo trgovačko društvo – „societas”. Trgovačka društva u Dubrovniku imaju različite oznake kao: „societas sive collegantia” ili „societas et collegantia”. U pravim trgovačkim društvima traktator nije više imao prvobitno značenja, zbog toga otpada svaki oblik iskorišćavanja tuđeg rada, a profit se djeli na jednake djelove. Ciljevi pravih trgovačkih društava bili su: olakšati poslovanje, načiniti bolje organizacione oblike u trgovini i omogućiti njeno finansiranje.¹⁸

Treba je skrenuti pažnju na pitanje koje se često pojavljuje u istoriografiji u vezi sa trgovačkim društvima. Mnogi istoričari ocjenjuju komendu ili koleganciju kao jedan od načina kreditiranja. U vezi sa ovim postavlja se pitanje da li možemo stansa, koji je uložio kapital u koleganciju (komendu),

¹⁷ Gestrin F., *Piranska komenda v 14. stoletju, Prispevijek k problemu tehnike trgovine v srednjem vijeku*. Razprave SAZU (Hauptmannov zbornik) V, Ljubljana 1966, 241–268.

¹⁸ Voje I., *Prispevijek k proučavanju dubrovačke komende*, Gestrinov zbornik, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 1999, 73–78.

označiti kao kreditora, a traktatora kao dužnika. Momčilo Spremić odgovara na ovo pitanje trdnjom da su Dubrovčani redovito upisivali ugovore o trgovačkim društvima u notarsku knjigu dugova – *Debita notariae*. Iz ovoga zaključuje da su na taj način pismeno registrovali međusobne kreditne obaveze.¹⁹ Prvi svjetovni notar u Dubrovniku, Tomasino de Savere, zaista je krajem XIII vijeka registrirao ugovore o trgovačkim društvima pored zadužnica u knjigu *Debita notariae*. Kasnije, sve do tridesetih godina XV vijeka, ovoga principa se nisu pridržavali notari, sljedbenici Tomasina de Savere. Notar Johannes de Finis, koji je u Dubrovniku djelovao u tridesetim godinama XV vijeka, nije uvažio princip vođenja notarijata kao Tomasino de Savere. Vodio je samo jednu notarsku knjigu i pored zadužnica i ugovora trgovačkih društava upisivao i ostale notarske ugovore. Tek u drugoj polovini XV vijeka notari striktno bilježe ugovore o trgovačkim društvima u seriju *Debita notariae*.²⁰

Analiza strukture teksta zadužnice i strukture ugovora o trgovačkom društvu potvrđuje da ugovor o trgovačkom društvu nije ugovor o kreditiranju. Ovu razliku notar u nekim primjerima naročito podvlači. Na primjer, vjerovnik je 21. septembra 1363. predložio dubrovačkom knezu da presudi spor do kojeg je došlo sa dužnikom. Vjerovnik je tražio isplatu 1.580 dukata kao ostatak duga u visini 2.000 dukata. Vjerovnik se poziva na „unum instrumentum publikum scriptum manu Soffredi notario'...” Ovaj instrument je zadužnica registrovana 24. jula 1359.²¹ Staratelji pokojnog dužnika su priznali dug, ali su ipak naglasili da je dužnik „habuisse dictas denarios ab ipso Marino de Vitagne (vjerovnik) in collegantia sive societas et non in debito.” To znači da je ipak postajala pravna razlika što se tiče obaveze između ugovora o koleganci i ugovora o dugu. Iako se u ovom primjeru zaista radi o kreditnom ugovoru, sud daje mogućnost dužniku, odn. starateljima ostavštine, da traže od vjerovnika da se zakletvom izjavi da li se u ovom primjeru radi o dugu ili o koleganciji.²² Sličan primjer srećemo i u sporu kad Junije Gradić izjavljuje „dictum instrumentum fuisse societatis et non debiti”.²³

Sa pravnog stanovišta je značajna izjava da zadužnica ni u jednoj klauzuli ne prejudicira „cartam societatis”. Ovakvu odluku nalazimo u kreditnom ugovoru koji je bio sklopljen između Frana Rastića i Pala Rastića. Frane je od

¹⁹ Spremić M., *Dubrovačka trgovačka društva u despotovini*, 85–102; ibid. *Dubrovnik i Aragonci*, 109–118.

²⁰ Voje I., *Knjige zadolžnic, posebna notarska serija Dubrovniškoga arhiva*, Zgodovinski časopis XXII/3–4 (Ljubljana 1968) 207–223.

²¹ Povijesni arhiv Dubrovnik (PAD) *Debita notariae* IV, fol. 75v.

²² PAD, *Diversa notariae* VIII, fol. 51v.

²³ PAD, *Debita notariae* VII, fol. 124,12. I 1368.

Pala uzeo na kredit 500 perpera. Jednaku klauzulu nalazimo u narednoj zadužnici u kojoj se kao dužnik spominje Sima Rastić. I on je od Pala uzeo na kredit 500 perpera.²⁴ Sva trojica se pojavljuju kao ortaci u trgovačkom društvu koje su sklopili 22. septembra 1335. U društvo su uložili vrlo velike sume: Frane je uložio 1.780 perpera, Pale 1.900 perpera i Sima 1.780 perpera. Trgovačko društvo je djelovalo 3 godine.²⁵ Pale Rastić je, dakle, za vreme djelovanja trgovačkog društva, kreditirao obojicu ortaka, Frana i Simu.

Iz nekih korektura u tekstu notarske imbreviature je evidentno da je notar shvatio suštinu teksta formulara zadužnice u odnosu na tekst formulara trgovačkog društva. Imamo primjer gdje je notar počeo upisivati tekst zadužnice, ali nije završio do kraja. Na margini je zabilježio "cassa quia sequitur infra". Nastavlja tekst ugovora o trgovačkom društvu sa istim partnerima koji se spominju u nezavršenoj zadužnici.²⁶ U nekom drugom primjeru, notar je počeo pisati formular zadužnice, koju je prekrizio i umesto nje zapisao ugovor o trgovačkom društvu.²⁷

Uprkos svim nedosljednostima, ostaje serija notarskih knjiga *Debita notariae* koje su osnovni izvor za proučavanje dubrovačkih trgovačkih društava. Po sadržaju su vrlo bogate notarske knjige u Dubrovniku koje notari vode pod imenom *Diversa notariae*. I ove knjige je potrebno imati u evidenciji prilikom proučavanja trgovačkih društava. Dubrovački notari, što smo već podvukli, nisu se striktno pridržavali principa koji je u Dubrovniku uveo notar i kancelar Tomasino de Savere. Zbog toga često nalazimo ugovore o trgovačkim društvima u seriji *Diversa notariae*. U ovu seriju su notari obično uveli ugovore trgovačkih društava u skraćenom obliku (kao imbreviaturu) i u prisustvu svjedoka. U XV vijeku su notari u ovu notarsku seriju upisivali isključivo one ugovore trgovačkih društava, koje su ortaci sklopili privatno, van notarijata ili negdje na terenu, a notar je ugovor kasnije registri-
rao. Obično je podvučeno da je ugovor napisan na komadu hartije, na talijanskom jeziku („in vulgo sermone”).²⁸

²⁴ Ibid. II, fol 192, „Et volo quod hec carta in nulla clausula debeat preiudicare carte societatis quam habeo cum dicto Palle et Syme fratri suo”.

²⁵ Ibid. II, fol. 53v.

²⁶ Ibid. XII, fol. 14v, 16r.

²⁷ Ibid. XIV, fol. 386; još jedan primjer: „Ego Malchus Pribilovich confiteor quod super se et omnia mea bona (obligo me dare et solvere Dobromano Dabixinovic oleario ducatos auri sex) – ovaj tekst, koji je tekst obligacije u zadužnici, je precrtan – tekst nastavlja: „...quod habui et recepi a Dobromano Dabixinovich in societate...”, ibid. XXIII, fol. 10, 17. III. 1447.

²⁸ PAD *Diversa notariae* XXIII, fol. 1–5, 5. II 1440; ugovor je bio sklopljen u Novom Brdu 21. III 1436, registriran jula 1440, *Div. not.* XXIII, fol. 96v–97; LIV, fol. 87v–88v, 21. III 1470.

Diversa cancelariae pretstavlja najobimniju seriju Dubrovačkog arhiva. U knjigama ove serije nalazimo mnogo dragocjenih podataka u vezi sa kreditnim poslovima i sa poslovanjem trgovačkih društava. Prije svega, kancelari su u ovim knjigama beležili zaključke različitih sudskih institucija koji se odnose na sporove među partnerima u kreditnim poslovima.²⁹ Ovi ugovori razlikuju se po svojoj strukturi od onih koji su upisani u *Debita notariae* i *Diversa notariae*. Razlika je prije svega u tome, što se upis u knjige *Diversa cancelarie* vršio bez prisustva svjedoka. Postavlja se pitanje zašto su ugovori o trgovačkim društvima jedanput upisani u notarsku, drugi put u kancelarsku knjigu? Za sada je vrlo teško dati jasan i precizan odgovor. Vjerojatno je da se u pozadini nalaze određeni pravni postupci. Moguće je da je upis u kancelarske knjige bio brži i jednostavniji.

Zbog toga je nemoguće tačno izračunati broj sklopljenih ugovora o trgovačkim društvima u pojedinoj godini i ukupne sume uloženog kapitala, odn. trgovačke robe. Naime, ni u jednom članu *Dubrovačkog statuta* nije podvučeno da se ugovori trgovačkih društava moraju registrirati u notarijatu, kao što je određeno za kreditne poslove (zakon od 1275. je propisao da svaki kreditni ugovor koji pređe 10 perpera treba registrirati u notarijatu).³⁰ Za mnoga trgovačka društva doznajemo tek u trenutku kad je došlo do spirova.

Kao što smo već naglasili, ugovori trgovačkih društava nemaju karakter kreditnih ugovora uprkos tome što su upisani u *Debita notariae*. Ipak, postoji u praksi neka povezanost između kreditnih obaveza i poslovanja trgovačkih društava. Naročito ćemo skrenutu pažnju na one kredite koji su bili sklopljeni sa namjerom da postaju kapital trgovačkog društva. U svim

²⁹ PAD *Diversa cancelariae*XII, fol. 2v, 1334; fol. 52v, 173v (na molbu Francisca spečiarria rješenje kneza i njegovog suda bilo je sljedeće: Elija zlatar mora u roku od tri dana u ime Marinka Dimitrija isplatiti vjerovniku Franciscu 14 perpera ili robu u odgovarajućoj vrednosti), 1335; LXVIII, fol. 139 (nalog civilnog suda: zadužnice i ostali notarski instrumenti, koji su u rokama Frana Rastića, nisu prenosivi), 1459; LXXIV, fol. 136–136v, 1470.

³⁰ Dubrovačka vlada izdala je 8. juna 1275. odredbu na osnovu koje su se morali svi kreditni ugovori, koji su bili sklopljeni za poslove više od 10 perpera, zaključiti pismeno. Dužnik je morao dati vjerovniku u roku od osam dana „cartam notarii” o dugu. Ovim zakonom dubrovačka vlada nastojala je dati pravnu zaštitu trgovačkom poslovanju. Pri tome morala se postarati i pronaći oblik na koji način bi se mogla eventualno izgubljena zadužnica ponovo izdati. Ovo je postigla na taj način da su se zadužnice registrirale u specijalne imbreviaturne knjige zvane *Debita notariae*. Liber statutorum civitatis Ragusii (izdanje V. Bogišić, K. Jireček), liber VIII, cap XXII. Mon hist. jur. Slav. Merid. IX, Zagreb 1904, 78. G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive*, Glasnik Zemaljskog muzeja XXXIV–2, Sarajevo 1927, 240.

ovim primjerima dolazi do izražaja povezanost kreditne trgovine i poslovanja trgovačkih društava.

Visoki stupanj u razvitku poslovanja trgovačkih društava, a istovremeno odraz međusobne zaduženosti, pokazuju primjeri kolegancija u kojima ortaci u trgovačko društvo nisu uložili samo novac ili trovačku robu, nego su uložili i sume koje su bile date različitim osobama kao kredit. Dakle, ove sume morali su najprije naplatiti da bi postale kapital društva. Ove još neisplaćene sume bile su prilično visoke.³¹ Naročito ćemo istaći one kreditne ugovore koje su sklapali dužnici sa namjerom da dug ulože kao svoj doprinos poslovanju trgovačkog društva. Magister Antun kožar, Pribeta Cvitanović i Radovac Zorenović osnovali su trgovačko društvo 8. VI 1390. Društvo je poslovalo 6 mjeseci. Antun je uložio „de suis propriis denariis” 66 dukata i 5 groša, a ostali udio ortaka bio je: „ispis tres socii in dicta societate mercatias in credentia pro ducatis 256 pro quibus sunt obligati in Ragusio pluribus mercatoribus”.³² U *Debita notariae* pronašli smo dvije zadužnice u kojima se spominju ortaci upisani kao dužnici. Obe zadužnice registrovane su 7. VI, to jest jedan dan prije registrovanja trgovačkog društva. Od Stjepana Lukarevića dobili su na kredit 130 dukata, a od Paula Okcinića 60 dukata.³³ I ovi podaci dokazuju da su dužnici uzeli na kredit robu i da se iza suma izraženih u nekoj moneti sakriva trgovačka roba.

Ovakvih primjera mogli bismo navoditi još mnogo, ali spomenućemo samo još neke, koji su prilično karakteristički. Vuk Milević i Jurko Živković bili su ortaci u trgovačkom društvu registrovanom 16. IX 1401. Jurko je uložio sopstvenih 129 perpera, a zajednički kapital predstavljao je „aliis quos receperunt in credenciam.”³⁴ Na njihovo ime notar je upisao četiri zadužnice. Četrnaestog septembra dobili su kredit kod Simona Gučetića u visini 178 dukata, 15. septembra kod Simona Pucića – 122 dukata, isti dan

³¹ Kapital trgovačkog društva iznosi 15.270 dukata, a udio „in debiti del tempo pasato” 2230 perpera. Dodat je spisak dužnika. *Div. not.* XVI, fol.60–61v, 4. IV 1429; Niko Nalješćević uložio je u trgovačko društvo 12.304 perpera „delli quail denari e in debiti e pegni ypp. 2900”, a Nikolai Jakov Radulinović uložili su 3.500 dukata „li dicti ducati ancora in debito”, *Debita notariae* XIV, fol. 217v–218, 2. VIII 1429; Ortaci ulažu u trgovačko društvo kapital u visini 4.150 dukata i ovo „in raubis, mercantiis et debitoribus qui sunt in Venetiis, in Marchia et Ragusio.” U ugovoru je podvučeno da ortaci za vreme poslovanja ne smiju davati na kredit. *Ibid.* XXVI, fol. 49v, 6. XI 1450; ortaci ulažu u trgovačko društvo sledeće: „inter denarios contatos et debitores qui sunt in Bosna... in torum duc.au. 390, ”*ibid.* XXXVIII, fol. 193, 15. V 1470; jedan od socija navodi za svoj udeo: „...in ducatis 141 de quibus Vitichus de Primo et debitor mei Nicolai yperperos 300 quos habere debeo a ser Steffano Ni. de Črieva..., ” *ibid.* XLVIII, fol. 98v, 29. III 1481.

³² PAD *Div. canc.* XXIX, fol. 104v, 8. VI 1390.

³³ PAD *Deb. not.* X, fol. 68.

³⁴ PAD *Div. canc.* XXXIV, fol. 16.

kod Martola Gučetića – 182 dukata i 16. septembra kod Vita Rastića – 192 dukata.³⁵ U trgovačko društvo uložili su, dakle, 601 dukat koje su uzeli na kredit. Kapital društva predstavljao je gotov novac (“...e nostris propriis denariis in contatis posuimus duc. au. 400”) i roba koju su ortaci uzimali na kredit („... et mercantiis et mercibus quas Ragisii ad credentiam accipiemus tenemur...”), kako se navodi u ugovoru jednog trgovačkog društva.³⁶ U ugovoru trgovačkog društva se koji put navodi ime vjerovnika kod koga su ortaci uzeli kredit. Franko Gučetić i Radosav Bogančić sklopili su 13. X 1449. ugovor o trgovačkom društvu koji će biti na snazi jednu godinu. Ortaci ulažu 373 perpera „quos habuimus hodie a ser Nicola Mar. Ra. de Goze pro quibus sumus ei obligati” (ova zadužnica nalazi se upisana u XXV knjizi *Debita notariae*, fol 63). Ovim kapitalom trgovače u Dubrovniku i „in Sclavonia”.³⁷

O uzimanju zajma s namjerom da se kao kapital uloži u trgovačko društvo, saznajemo koji put iz samog kreditnog ugovora. Radosav Vukasović uzeo je 12. I 1495. kredit kod Mihajla Glavoševića u visini od 17 dukata i ovom prilikom izjavio: „quod suprascripti duc. 17 sunt in societate cum quibus dictus Radossaus debet mercari pro ut sibi melius videbitur pro utilitate presentis societatis”³⁸ Izgleda da nekim partnerima nije bila dovoljna garancija za uloženi kapital samo izjava u ugovoru trgovačkog društva, nego su morali traktatori sklopiti poseban kreditni ugovor za preuzeti ulog sa stansom.

Mnogi kreditni ugovori se sklapaju sa namjerom da se trgovačka roba, koja je uzeta na kredit, ulaže u trgovačko društvo kao kapital društva. Godine 1490. uloženo je u trgovačko društvo 110 dukata ”qui sunt expositi in

³⁵ PAD *Deb. not.* XII, fol. 31, 32; zaključak ortaka prilikom registracije trgovačkog društva: „... inter nos solutes debitis que acceperimus in credenciam...,” *ibid.* XII, fol. 256, 22. VI 1405; Ortaci ulažu u koleganciju 400 dukata i to: „...duc. au. 300 in quibus Dobrassinus et Marinus sint obligati Johanni Nicole dicto Gabro sub. die 31. X. et ducatos 100 de propriis denariis dicti Dobrassini...”Svrha ove kolegancije biće: „...facere et exercere artem lane”. Ortaci se obavezuju: „...nihil ipsis panni dari possint in credenciam...”, *ibid.* XXXIII, fol 187v, 9. II 1459; Kolegancija je utemeljena u svrhu „...laborando artem lane...” Jedan od ortaka izjavljuje da je „...debitor pluribus personis pro lanis et alliis rebus acceptis in credenciam...” Utvrdili smo da je ovaj ortak dobio zajmove kod različitih vjerovnika: 11. VIII dobio je zajam kod Lucijana Bunića u visini 355 dukata, 31. VIII kod Luke Frankovića u visini od 217 dukata, *ibid.* XXXIX, fol. 39, 49, 1470.

³⁶ *Ibid.* XVI, fol. 265v, 31. VIII 1434.

³⁷ *Ibid.* XXV, fol. 63v, 13. X 1449.

³⁸ *Ibid.* LVII, fol. 2v, 12. I 1459; Radat Velirković „perlabuchius” iz Dubrovnika i Ivan Kitović „de Bagna” uzeli su kredit kod Petra Milatovića u visini 90 dukata. U zadužnici se spominje uzrok zaduženja: „...pro totidem aliis quos habuimus et recepimus a dicto Petro ibi presente et nobis de suis propriis denariis dante ad societatem pro eundo in Bosnam ad emendum animalia,” *ibid.* LI, fol. 119v, 23. VI 1487.

tantis pannis de Ragusio”. Ovaj kapital vezan je na kreditni ugovor koji je isti dan registrovan u notarijatu. Dužnici Klapac Stanihnić iz Trebinja i Radivoj Radičević, cimator iz Dubrovnika, zadužuju se kod Jakova Milišića cimatora za 110 dukata.³⁹ U zadužnici se sukno uopšte ne spominje. U ugovoru trgovačkog društva, koji je bio sklopljen 1491, potvrđuju traktatori Ljuboje Radohnić i Radoslav Pribilović, krojači, da su primili od Nikole Radojkovića 75. dukata „qui ducati 75 sunt in manibus Radossau in tanta quantitate pannorum de Ragusio”. Isti dan je sklopljen i kreditni ugovor. Ljuboje i Radoslav zadužuju se kod Nikolaja za 75 dukata.⁴⁰ Sociji krojači, Marko Radonjić i Ivan, sin magistra Tome Georgija, koji imaju namjeru da sa suknom trguju u Vrhbosni, uložili su u društvo kapital u visini 385 dukata i 34 groša i to „in pannis triginta pergamentibus”. Istog dana, uzeli su na kredit ovu sumu, koja predstavlja kapital društva, kod Ivana Lu. Sokočevića i magistra Thome Georgii.⁴¹

Da su sociji pomoću kredita stvarali kapital za funkcioniranje društva i da se čitava trgovačka djelatnost bazirala na kreditnoj osnovi, najbolje možemo uočiti na jednom jedinstvenom primjeru trgovačkog društva. Radoje Stepanović („ex una parte”) i njegov nećak Živan Radeljević („ex altera parte”) sklapaju 26. IV 1500. ugovor o trgovačkom društvu („societas et collegantia”). Društvo će biti aktivno „ad voluntatem nostrum”. Živan u društvo ulaže svoj vlastiti kapital u visini od 198 dukata, dok zajednički kapital iznosi 1.228 dukata i 20 groša. Za ovaj kapital kažu da „sunt per nos ambos accepti ad credentiam in tanta quantitate pannorum a diversis personis quibus nos ambos summus obligati ut constat in debitis notariae”. Sa novcem i suknom obojica idu „in Serviam et ibi vel alibi in locis Turchorum debemus dictos pannos finire et mercari ac trafficare pro ut nobis videbitur pro utilitate presentis societatis”⁴² Tražili smo u *Debita notariae* zaduženja obojice socija i u vremenskom razdoblju od 11. III do 26 IV 1500. pronašli smo 5 kreditnih ugovora sklopljenih sa različitim partnerima. Ukupna suma zaduženja u ovim zadužnicama iznosi 1.144 dukata.⁴³ U zadužnicama se navodi suma zaduženja samo u dukatima, dok se u ugovoru trgovačkog društva tačno kaže da je uzeto na kredit sukno. Na drugoj strani, ugovor trgovačkog društva ostavlja nas bez objašnjenja u koju robu će ortaci dobit od prodaje

³⁹ Ibid. LIII, fol. 105, zadužnica je bila kasirana 26. VIII 1490.

⁴⁰ Ibid. LIV, fol. 1–1v, 17. II.

⁴¹ Ibid. LVI, fol. 161v, 4. X 1494.

⁴² Ibid. LX, fol. 60v–61.

⁴³ Ibid., fol. 47 – vjerovnik Johannes Lu. de Sorgo et Luce And. de Sorgo duk. 354; fol. 49v – vjerovnik Junio Mar. de Gradi – duk. 184; fol. 53v – Laurentino de Radoe Pribissalich – duc. 239; fol. 54 – Rado Georgii dicto Bosna – duc. 140; fol. 61 – Laurentio de Radoe Pribissalich – duc 27.

sukna investirati u Srbiji. Odgovor na to pitanje opet nam daju marginalne bilješke kod kreditnih ugovora. U zadužnicama u kojima se kao vjerovnik spominje Lovro Radoja Pribisalić, i u priznanicama dobijenim prilikom vraćanja kredita, navodi se da su dužnici podmirili svoj dug u vosku.⁴⁴ To znači da su sociji investirali dobit od prodaje sukna u vosak.

Na isti način možemo povezati kreditni ugovor i ugovor trgovačkog društva u nekim drugim primjerima, iako u ugovorima nije ovo naročito podvučeno. Socija Nikola Bratosaljić i Vukota Dabišinović uzeli su 21. VIII 1329. kredit kod Martola Zamanjića i Stjepana Zamanjića u visini od 348 dukata. Sljedeći dan, sociji su osnovali trgovačko društvo sa namjerom da trguju u Bosni. Kapital društva iznosio je 1.500 perpera.⁴⁵ Kreditirana suma sigurno predstavlja dio kapitala društva. U ovo ne možemo sumnjati s obzirom to da je primjer vrlo sličan gornjem. Drugog IV 1489. Luka Stjepana Božičković, tkač, dao je na kredit kaparu Ivanu Radeljiću i Nikoli Ruskoviću 784 dukata. Još isti dan kreditirana suma bila je uložena u trgovačko društvo.⁴⁶

U mnogim zadužnicama kredite uzimaju dva ili više dužnika zajedno. Vrlo često upisani su sa oznakom „socii”. Čini nam se da možemo sve kreditne ugovore, u kojima se kao dužnici spominju „socii”, vezati na poslovanje trgovačkih društava. Naime, suma koja označava kredit bila je ulog u trgovačko društvo. Ovdje ne možemo sumnjati da se radi o robnim kreditima, to jest da su dužnici uzimali na kredit robu, a dug podmirivali drugom robom, koja je bila predmet investicije.

Suma u zadužnici je mogla predstavljati dio neporavnatih obaveza koje proilaze iz poslovanja trgovačkih društava. Ugovor o trgovačkom društvu na taj način se poništava, a na snagu stupa kreditni ugovor. Ovo se vrlo lijepo vidi iz primjera koji omogućava uvid u čitavo poslovanje ugovorenih stranaka. Ivan Miloradović i Luka Đurđević sklopili su 5. V 1487. sljedeći kreditni ugovor: Ivan mora u roku „ad voluntatem creditoris” isplatiti Luki „duc. au. 7 cum dimidio, item aspros 3.000, item pannos duos de Vencentia”. Dodato je objašnjenje obojice za 3.000 aspri „qui sunt extractis panne ipsius Luce cum dictis duobus pannis”, što je primio Ivan od Luke prilikom osnivanja trgovačkog društva. U kreditnom ugovoru se spominje da je „societas” bila registrovana u knjizi *Debita notariae* 30. VII 1486. i da ovaj ugovor poništava („cassa”) ugovor o trgovačkom društvu. (vidi: Deb. not. L, fol 193). Iz ugovora o trgovačkom društvu od 30. VII 1487. proizlazi da je Luka uložio 425 dukata „in pannis vicentinis et brisiensis et in contatis”. Ivan će sa robom i novcem

⁴⁴ Ibid., fol. 53v, fol. 61.

⁴⁵ Ibid. XIV, fol. 325–325v; fol. 431–431v, 18. XI 1430.

⁴⁶ Ibid. LII, fol. 144v, 2. IV 1489.

ići „in Serviam et in illos locos turcorum...” i tamo će sukno prodati, trgovati i investirati u drugu robu. Iz marginalnih bilježaka se vidi kako je posao išao. Već 12. VIII 1486, Ivan je povratio Luki od spomenutog novca („pecuniis”) 90 dukata („pro parte”), a istovremeno je Ivan primio od Luke „pannos sex de Vincentia” da ih proda za račun Luke. Nakon četiri dana (16. VIII) Ivan izjavljuje da je ponovo primio od Luke 33 dukata kao ulog u društvo. U zadnjoj bilješci, koja je upisana 5. V 1487, kaže se da je „societas 'cassa’”.⁴⁷ Dalji odnosi između socija rješavali su se u okviru kreditnog ugovora. I ovdje možemo iz marginalnih bilježaka pratiti međusobno poslovanje. U prvoj priznanici od 11. V 1487. Luka izjavljuje da je primio od dužnika „pro parte suprascriti debiti suprascritos duc. au 7 cum dimidio”, a u drugoj, od 18. V 1487, potvrđuje se da je Ivan isporučio, posredstvom Cvjetka Miotoševića, „suprascritos duos pannos”. Zadužnica je bila poništena 24. IX 1487. („cassa”). Ortaci su ispunili svoje obaveze u cjelini.

Dobitak („lucrum”), koji je bio rezultat dobrog poslovanja trgovačkog društva, podjelio se prema ugovoru između ortaka. Obično se djelio na pola. Djelio se prilikom likvidacije društva, jer se tada pravio čitav obračun. U slučaju da traktator nije bio u stanju da dobitak isplati, onda je ovo predstavljalo motiv za sklapanje kreditnog ugovora. Na ovaj način morao se Frane Lucić obavezati kreditnim ugovorom Luju Žurgoviću da mu isplati 19 dukata „et hoc pro parte lucri spectante ipsi ser Aloisio pro anno finito 27. VII presenti de societate qua est inter nos.”⁴⁸

Skrenuli smo pažnju i djelomično obradili jedan oblik kreditnog poslovanja, koji je bio u Dubrovniku vrlo često primjenjivan u trgovačkim krugovima, a dokazuje vrlo visok stupanj u poslovanju trgovačkih društava. Ortaci često uzimaju na kredit robu, pa je onda ulažu kao svoj doprinos u trgovačka društva. U ugovorima trgovačkih društava često se naglašava da ortaci u okviru ovog poslovanja mogu prodavati robu na kredit ili im se to zabrinjuje. Dakle, u okviru poslovanja trgovačkih društava, razvija se specifičan oblik kreditnog poslovanja, što dokazuju sačuvani spiskovi dužnika pojedinih trgovačkih društava ili se spominju poslovne knjige u koje su ortaci registrirali svoje dužnike. Problem povezanosti kreditne trgovine sa poslovanjem trgovačkih društava traži naročita istraživanja arhivske građe o djelovanju trgovačkih društava u srednjovjekovnom Dubrovniku.

⁴⁷ Ibid. LI, fol. 99v.

⁴⁸ Ibid. XLVIII, fol. 127v, 9. VII 1481; XXXIV, fol. 6, 11. XII 1459.

Prof. Ignacij Voje, Ph.D.
Historian

A TRIBUTE TO STUDYING THE DUBROVNIK'S TRADE COMPANIES

Summary

Like in all trading centers of Europe, in the Medieval Dubrovnik too, trading affairs were done through trade companies. This association of tradesmen aimed at joining financial resources and avoiding the operating risk. Trade companies underwent different development phases from *commenda* to *collegantia* and company (society). These organizational forms of association of tradesmen and seafarers in the Republic of Dubrovnik represented a higher degree of economic development of Dubrovnik, which can be followed from the end of 13th century onwards. The author points out at some fundamental papers/works on trade companies in the world and Dubrovnik historical literature.

At their beginning, the companies in Dubrovnik were mentioned in seafaring trade, and only later in continental trading transactions. At the beginning, the company in Dubrovnik has the character of *komende* (*commenda*) although this name is not used in Dubrovnik – from the beginning they used the word *collegantia* instead... Archive materials provide very little proof of when the *commenda* was transferred to the actual trade company – *societas*. Different conflicting opinions exist about trade companies and many problems of theoretical studies still remain unsolved. Many historians evaluate the *commenda* or *societas* as one form of lending business. The analysis of the text of the debenture and the text of the contract of companies confirm that the contract on trade company does not have the value of a lending agreement despite the fact that it was recorded in the notary books *Debita notariae*. Numerous examples were presented of the notaries making clear difference between trade companies contracts and lending contracts (*debentures*). However, in practice there is some sort of a link between the lending obligations and operations of trade companies. Very often the partners take the commercial goods on credit and then invest it as their contribution in the company. Also, a specific form of lending operations is developed within the operations of companies, which is proved by the list of debtors of certain companies, or by mentioning the business in which the debtors were recorded by the partners.